

BETHLENDI ANDRÁS – SZEREDAI NORBERT

Az erdélyi románok kisebbségjogi jogállása 1918 előtt*

The pre-1918 Minority Rights Status of Romanians in Transylvania

Abstract: The purpose of the study is to explain the evolution of regulations that resulted in minority rights for Romanians living in Transylvania in the pre-1918 period. The study analyses in detail the advancement of the idea of “nationalities” (in the meaning of national minorities) in the legislation from the last decade of the 18th century and presents the legal claims of the Transylvanian Romanians against the Habsburg Empire and the Hungarian Parliament. The authors present the Nationalities Act adopted in the 1848 revolution, but left without consequences, and examine the development of laws on minority rights during the legislative period following the Austrian-Hungarian settlement. The article discusses the grand debate on the act on nationalities, which took place in the Hungarian Parliament in 1868, and describes the later assimilation efforts by the majority lawmakers. The authors draw attention to the fact that non-Hungarian nationalities acquired a minority status only after the adoption of the Nationalities Act by the Hungarian state, which became a so-called majority state.

Keywords: Romanian national minority in Transylvania, Romanian minority rights, Austria-Hungary, minority statute, language rights, majoritarian state, Romanian minority demands, Habsburg rule.

Összefoglaló: A tanulmány célja azon jogfejlődés ismertetése, melynek eredményeképp kisebbségi jogokat biztosítottak az Erdélyben lakó románság számára az 1918 előtti időszakban. A tanulmány részletesen elemzi a nemzetiségi eszme térnyerését a jogalkotásban a XVIII. század utolsó évtizedétől, és ismerteti az erdélyi románok jogköveteléseit a Habsburg Birodalommal és a magyar Országgyűléssel szemben. A szerzők bemutatják az 1848-as forradalom idején elfogadott, de következmények nélkül maradt nemzetiségi törvényt, továbbá megvizsgálják a kisebbségjogi természetű törvények alakulását az osztrák–magyar kiegyezést követő jogalkotási periódusban. A cikk ismerteti továbbá az országgyűlésben 1868-ban lezajlott, a nemzetiségi törvényt taglaló ívű vitát, illetve a többségi jogalkotó későbbi asszimilációs erőfeszítéseit. A szerzők felhívják a figyelmet, hogy a nem magyar nemzetiségek csak azután tettek szert kisebbségi jogállásra, hogy a magyar állam a nemzetiségi törvények elfogadása következtében ún. többségi állammá vált.

Kulcsszavak: román kisebbség Erdélyben, román kisebbségi jogok, Ausztria–Magyarország, kisebbségi törvény, nyelvi jogok, többségi állam, román kisebbségi követelések, Habsburg-uralom.

* A tanulmány a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetének kisebbségjogi jogtörténeti pályázatára készült.

Jelen tanulmány a XIX. és kora XX. század azon jogfejlődését szemrevételezi, amikor a jogtudomány még nem bocsátotta teljességgel a kor vitázóinak rendelkezésére a kisebbségi és emberi jogok ma már közismert és elfogadott fogalomtárát. Amennyiben ragaszkodnánk a történeti fogalmak kizárólagosságához, aligha beszélhetnénk a románok kisebbségi jogairól, ugyanis a *kisebbségi jog* kifejezés is csak később épül be a magyar jogi nyelvezetbe. Ugyanakkor ez nem jelenti azt szükségszerűen, hogy a vizsgált korban ne lettek volna a mai értelemben vett kisebbségjogi természetű rendelkezések. Ezért, az utólagos értékítélet szándéka nélkül, tudatosan értelmezzük a napjainkban rendelkezésünkre álló fogalmak segítségével a nemzetiségi vita törvényeit, törvénytervezeteit és törekvéseit.

1. A románok nemzeti kisebbséggé válása

Magyarország és Erdély rendi társadalmi berendezkedésének jogi adottságai között a nemzetársak egyenlőségén és testvériségén alapuló modern nemzet létezéséről nem lehet beszélni. Eppen ezért a korabeli nemzetiségek és ezek tagjai közötti egyenlőség kérdése is értelmezhetetlen marad az állampolgárok egyenlőségének elgondolása nélkül. Így 1848 előtt sem Erdélyben, sem Magyarországon nem lehet a románok jogairól vagy jogfosztottságáról kisebbségi jogokként beszélni. A kisebbségi jogok fogalmi létezésének előfeltétele ugyanis az egyének és/vagy népcsoportok egyenlőségének valamely ideálja, illetve az, hogy egy tituláris nemzet¹ nemzeti érdekének alávéssék az államot.² Azon személyek, nemzet válik jogi szempontból a domináns többséggé, amely a nemzeti érdeket az állam érdekeinek köntösébe tudja öltöztetni és ezáltal a legelőnyösebb helyzetbe kerül. Ennek a nemzeti ideállal azonosuló államnak a kárvallottjai a kisebbségek. Tekintettel arra, hogy társadalmi feszültségeket kelt és az egyenlőség elvét sérti, hogy kárvallottjai is legyenek az állam létezésének, a kisebbségi jogok kiegyenlítő rendszerét foganatosítják

¹ A tituláris nemzet fogalma a Szovjetunió politikai berendezkedéséhez kötődik. Tituláris nemzetnek számított egy szovjet szocialista autonóm egység (köztársaság, megye vagy terület) kiemelt nemzetisége, amely az adott terület névadójául is szolgált. A tituláris nemzet nyelve második hivatalos nyelvként állt az orosz után, a nemzetiség tagjai pedig előjogokkal rendelkeztek elsősorban a politikai, munkavállalási és oktatási szférákban. A kelet-közép-európai kontextusban az országok többségi népeire utalok, amelyek jellemzően névadóik országuknak, és a saját országukon belüli más népcsoportokkal szemben előjogokkal rendelkeznek.

² Azon államok, ahol a polgárok közötti formális egyenlőség nem valósul meg, de valamely etnikum mégis gyakorolja az állam igazgatását, a kasztrendszerekhez hasonló társadalmi viszonyokat eredményez, ahol nincs helye kiegyenlítő kisebbségi jogoknak. Azon államok, ahol a polgári egyenlőség megvalósul, de nincs egyetlen nemzeti csoport, mely nemzeti érdekeinek megfelelően kisajátítaná az államon belüli önrendelkezés jogát, ott az államalkotó nemzeti csoportok jogai önrendelkezési jogokként és az állampolgári jogok nyelvén fogalmazódnak meg, mint például napjaink Belgiumában a flamandok, vallonok és németek kulturális jogai. A hatalommegosztás azon modelljét, melyben párhuzamosan több önrendelkezési jog is érvényre jut, konszociációs demokráciának nevezzük. Ilyen konszociációs rendszer működik Belgiumban, Svájcban, Kanadában vagy Bosznia-Hercegovinában. Lásd: LIJPHART, Arend: *Democracy in Plural Societies*, New Haven, 1977.

ezen személyek és nemzetiségek javára.³ A kisebbségi jogok területe minden esetben az lesz, ahol nem érvényesül az egyenlőség főszabálya, és amely terület leginkább kijelöli többség és kisebbség határát. Ezért nem véletlen, hogy éppen 1849-ben, egy évvel a rendi társadalom eltörlése és a jobbágyság felszabadítása után⁴ születik az immár Erdéllyel egyesült Magyarországon⁵ az első magyarországi kisebbségi szabályozás,⁶ mely a polgárháborús viszonyok és nemzetek közötti sérelmek csillapítása okán napjaink mércéjével mérve is igen bőkezű és nagyvonalú volt az ország nem magyar ajkú nemzetiségeivel és polgáraival szemben.⁷ Még mielőtt az 1848, majd 1867 utáni magyar nemzetesítő⁸ és immár többségi államon⁹ belül megvizsgálánk az erdélyi románság kisebbségi jogainak

³ A XIX. század végéig a magyar jogi és politikai nyelvzetben a nemzetiség szó nem volt a mai értelemben vett nemzeti kisebbség szinonimája. Eredetileg a *nemzetiségek* kifejezés a magyar nemzetiségre is vonatkozott. Ugyanakkor már 1848-ban is a *nemzetiségi kérdés* vagy *nemzetiségi ügy* kifejezések jellemzően a magyar és a nem magyar nemzetiségek között kialakult feszültségekre és vitákra utaltak, és a későbbi nemzetiségi szabályozások a mai értelemben vett kisebbségjogi természettel bírtak. Az utólagos értelmezés jogán minősítjük az 1849-es és az 1868-as nemzetiségi törvényeket kisebbségjogi természetűeknek.

⁴ A feudális rendszer eltörlését az 1848-as áprilisi törvények mondták ki: az 1848. évi VIII. törvény cikk a közös teherviselésről, az 1848. évi IX. törvény cikk az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről, az 1848. évi X. törvény cikk az összesítésről, legelő elkülönözésről és faizásról, az 1848. évi XI. törvény cikk azon ügyekről, melyek eddig a földesúri hatóságok által intéztettek, az 1848. évi XII. törvény cikk az urbéri megszüntetett magánúri javadalmak statusadósság-gá leendő átváltoztatásáról, az 1848. évi XIII. törvény cikk a papi tized megszüntetéséről, az 1848. évi XIV. törvény cikk a hitelintézetéről, az 1848. évi XV. törvény cikk az ösiség eltörléséről.

⁵ Lásd: 1848. évi VII. törvény cikk Magyarország és Erdély egyesítéséről.

⁶ Lásd: 1849. évi VIII. törvény cikk a nemzetiségekről.

⁷ A törvényt nem követték gyakorlati megvalósítások a szabadságharc leverése utáni, centralizációs politikát folytató Osztrák Császárságban, mely igyekezett Erdélyben mielőbb egy új közigazgatási felosztást és császárhű igazgatást beiktatni. Lásd: KISTELEKI Károly: *Erdély újra Habsburg-kormányzat alatt (1849–1867) = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018, 279–282.

⁸ Rogers Brubaker terminológiáját kölcsönöztük: „A nemzetesítő állam éppenséggel nem azonos azzal a nemzetállammal, mely a szó megszokott értelmében olyan etnokulturálisan homogén államot jelent, ahol az állampolgárok túlnyomó többsége ugyanahhoz az etnokulturális nemzethez tartozik. A nemzetesítő állam ennek épp az ellenkezőjét jelenti. Bár nem előfeltétele az etnokulturális heterogenitás (mivel nemzetesítő projektek még az etnokulturálisan homogén környezetekben is kezdeményezhetők), a nemzetesítő államok rendszerint etnokulturálisan heterogének. Annak, hogy a 'nemzetesítő' állam fogalmat használom a 'nemzetállam' helyett, egy további oka is van: az utóbbi egy elért vagy teljessé tett állapotra utal, míg az előbbi azért is hasznos, mert arra utal, hogy ezt a teljessé tett állapotot még nem érték el. A nemzetesítő államot jellegzetesen befejezetlen államként fogalmazzák meg az elitjei [...]”. BRUBAKER, Rogers: *Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az új Európában*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 2006/3, 13.

⁹ A *többségi állam* fogalmát a *nemzetesítő állam* és a *nemzetállam fogalmai* közé ékeljük, megragadva az egyenlőségelvű *nemzetesítő államok* vagy *nemzetállamok* jogi alaptezését. Azon államot nevezzük *többségi állammak*, mely a társadalmat valamely releváns kritérium szerint jogi szempontból is többséggé és kisebbséggé tagolja. A többségi államokban a többség kulturális, társadalmi, politikai érdekeit felvállalja az állam, és azok nagy részét az alkotmányos rend és az állampolgári jogok szavatolása útján védi és támogatja. A kisebbségek legitimnek minősített érdekeit kisebbségi jogok útján védi.

alakulását, fontosnak találjuk ismertetni azt a jogfejlődést, mely a nemtelen románságot¹⁰ kisebbséggé tette Erdélyben és Magyarországon. Hangsúlyozzuk, hogy a kisebbségi jogok szubjektumai nem a számbeli kisebbségüknél fogva válnak kisebbségekké – ahogy a korabeli német ajkú erdélyi natio tagjai, a szászok sem kisebbségi jogokat gyakoroltak az erdélyi rendi társadalmon belül –, hanem abból fakadóan, hogy valamely velük egy államalakulatban élő nemzeti közösség a polgári egyenlőséget elismerő törvények érvényesülése jogán birtokába veszi az államot, és saját nemzeti érdekeit kiszolgálni képes egyenlőség elvű jogrendszert foganatosít.¹¹ A nemzetiségek az államot birtokába vevő domináns nemzetiség kialakulásával válnak kisebbségekké, a nemzetiségi jogok pedig a domináns nemzetiség kulturális igényeinek elismerését főszabállyá tevő szabályozás következtében válnak kisebbségjogi természetűekké. Ez először 1849-ben, majd 1868-ban játszódik le Magyarországon és Erdélyben.

1.1. A magyar nyelv státusza Magyarországon

Az 1790/91. évi XVI. törvénycikk elsőként mondja ki Magyarországon a magyar és latin nyelv elsőbbségét más „idegen nyelvekkel” szemben, „*hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék*”: „*Ő szent felsége biztosítja a karokat és rendeket, hogy bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni; hogy pedig a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gymnásiumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállíttatni, hogy azok, a kik e nyelvet nem tudják s meg akarják tanulni, vagy a kik azt már tudják, magukat tökéletesíteni kívánják benne, alkalmat nyerjenek bármelyik irányban kívánságuk teljesedésére; a kormányzékeni ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók.*”

Az 1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról ennél tovább megy, és célként jelöli meg, hogy „*közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik egyéb, rendszeren elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják*”. Az 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról bizonyos esetekben kötelező jelleggel írja elő a magyar nyelv használatát, más esetekben megengedően, lehetőségként. Például kötelező jelleggel írja elő, hogy a karok és rendek felterjesztései a császárhoz a félreértések elkerülése végett hasábosan latin és magyar nyelven szerkesztessenek, vagy hogy „*A hazai nyelvet használó ezen törvényhatóságoknak azután a magyar királyi helytartó-tanács ugyanazon nyelven válaszoljon*”,¹² viszont megengedően nyilatkozik arról, hogy „*Szabadságukban maradjon azon kívül azon törvényhatóságoknak, melyek azt tenni kívánják, a magyar királyi helytartó-tanáccsal való levelezéseiket hazai magyar nyelven írni, s a törvénytészekre s perekben is a magyar nyelvet*

¹⁰ A nemtelen szó eredetileg nem nemest, vagyis politikai jogokkal nem bírót jelent. A románokat azért nevezik a rendi társadalom idején nemtelennek, mert nem képeztek politikai jogokkal bíró csoportot.

¹¹ Az 1847-es országos összeírás alapján Magyarországon (Erdély nélkül) a magyar anyanyelvű lakosság számaránya 40%-ra tehető. Lásd: FÉNYES Elek: *Magyarország leírása*. I. rész, Pest, 1847, 18–32. Az 1857-es országos összeírás adatai alapján 1849-ben Erdélyben ennél is alacsonyabb volt a magyar ajkú lakosság számaránya. Lásd: FÉNYES Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pest, 1867, 11–23.

¹² 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról, 4. §.

használniok”,¹³ és hogy a Curia a magyar nyelven befejezett s hozzá föllebbezett perekben ekkor „*még ne legyen köteles*”¹⁴ ugyanazon nyelven határozni. A hivatali nyelvhasználat fejlődésének 1791-ben megkezdett folyamatának logikáját jelzi, hogy a fent idézett törvénycikkek minden esetben egymásra hivatkozva, a korábbi törvényben foglaltakat kiteljesítendő céllal íródnak, illetve hogy az 1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról egyre világosabban kimondja a magyar nyelv ismeretének és használatának imperatívuszát. Például 2. paragrafusában már kötelezi a Curiát arra, hogy „*a hozzá magyar nyelven föllebbezett perekben szintén ugyanezen nyelven határozzon, és az ilyen pereket magyar kivonat mellett adassa elő*”, és 4. paragrafusában kimondja, hogy „*mostantól kezdve jövődöben az ország határain belül közhivatalokra senki se legyen alkalmazható, a ki a magyar nyelvet nem tudja*”, vagy hogy „*az 1834. évi január 1-seje után senki ez ország határai közt, a ki a magyar nyelv kellő ismerete nélkül szűkölködik, ügyvédi vizsgálatra ne bocsáttassék*”. Az 1836. évi III. törvénycikk a magyar nyelvről a magyar nyelvet a törvénykezés hivatalos nyelvévé teszi és kimondja, hogy értelmezési kérdés esetén a magyar nyelvű verzió az „*elhatározó*”.¹⁵ Ugyanakkor ez az első olyan törvénycikkely, mely az anyakönyvezés nyelv-évé is teszi a magyar nyelvet „*azon helyeken, hol a Gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek*”.¹⁶ Az 1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről a nemzetiségi kérdés tekintetében talán legfontosabb vonatkozása, hogy továbblép a magyar nyelv imperatívuszán és annak exkluzivitását is megfogalmazza, eltörölve a latin nyelv használatát, illetve betolakodva a más anyanyelvű vallási közösségek életébe is. Így kiterjeszti a magyar anyakönyvezés kötelezettségét azon egyházakra is, ahol „*a gyülekezethez szent beszédek magyar nyelven nem tartatnak*”,¹⁷ és elrendeli, hogy „*Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánosoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek olyyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják*”.¹⁸ Az 1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről már címében is kirívó módon jelzi a magyar nyelv és nemzetiség¹⁹ jogi összefonódását. E törvény a történelem során először mondja ki a magyar nyelv exkluzivitását a törvényhozásban, igazságszolgáltatásban és adminisztrációban, illetve elsőként rendeli el, hogy magyar legyen a Magyarország határain belül működő iskolák közköztatási nyelve. A magyar nyelv jogi státuszának magyarországi fejlődése jól tükrözi a magyar nemzeti ébredés felgyorsulását és kiteljesedését. Ugyancsak a magyar nyelv és kultúra térnyerését és a magyar nemzet kibontakozását volt hivatott elősegíteni az 1808. évi VIII. törvénycikk a Nemzeti Múzeum felállításáról, és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről, az 1827. évi XI. törvénycikk a hazai nyelv művelésére föllálitandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról és az 1840. évi XLIV. törvénycikk a pesti magyar színházról.

¹³ 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról, 3. §.

¹⁴ 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról, 4. §.

¹⁵ 1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről, 1. §.

¹⁶ 1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről, 4. §.

¹⁷ 1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről, 7. §.

¹⁸ 1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről, 8. §.

¹⁹ Felhívjuk az olvasó figyelmét a törvény címére, melyből kiderül, hogy a törvényhozók ekkor még a magyar népcsoportra is nemzetiségként hivatkoznak. A nemzetiség szó csak fokozatosan válik a mai kisebbség jogi megfelelőjévé.

1.2. A magyar nyelv státusza Erdélyben

A nyelvilag sokszínű Erdélyben is latin volt a törvények nyelve a magyar királyok ideje alatt, majd jóval megelőzve Magyarországot, már a fejedelemség idején a magyar vette át a latin helyét.²⁰ Bizonyos okiratok viszont a fejedelemség ideje alatt is latin nyelven íródtak. Miközben a székelyek magyarul szerkesztették törvényeiket, a szászok latinul szerkesztették a sajátjaikat. Ezt az egyenetlen nyelvi rezsimit nem valamely törvénykezés hozta, hanem a szokásjog alakította.²¹ II. József 1784-es rendelkezései viszont felborították mind a magyarországi, mind az erdélyi rendi berendezkedést, és kiküszöbölve a latin nyelvet, a németet tették meg hivatalos nyelvnek,²² mely ellen még a szász Bruckenthal kormányzó is állást foglalt. („*A nemzet oly kedves ősi nyelvének a köz ügyekben használása, az országgyűlésének leendő összehívásáig, ö felségétől kegyelmesen engedtessek meg.*”²³) Erdély vonatkozásában ezek a rendelkezések nemzetiségi dimenziót is nyertek, ugyanis a rendi alkotmány eltörlésével a románok egyenjogúakká váltak a területi és más kiváltságoktól megfosztott korábbi három szövetséges nemzet tagjaival, és az arisztokrácia, a székelység és szászág tagjaihoz hasonlóan a románok számára is lehetőség nyílt a hivatalviselésre. A hivatalossá emelt német nyelv Magyarországgal szemben Erdélyben a három rend egyikének, a szászoknak a nyelve volt. Az 1790/91. évi országgyűlés rendelkezései visszaállították a korábbi állapotokat, helyreállítva az erdélyi alkotmányos rendet, a három nemzet rendi alkotmányát. Az 1791. évi erdélyi XXXI. törvénycikk a közügyeknek az Erdélyi Fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról kimondta, hogy: „*A magyar nyelvnek ezelőtt is divatban volt használata, Ő szent felsége kegyes beleegyezésével a magyar és székely nemzetek kebelében, valamint minden kormányhatóságnál, hivatalnál és törvényszéknél jövőre is maradjon fön.*

A latint pedig az udvari, kamarai kiadványokban, a főkormányzói jegyzőkönyvekben és a főhadparancsnoksággal vagy a tartományon kívül folytatandó levelezésekben használják.”

Az erdélyi alkotmányos rend visszaállítása leginkább a románokat sújtotta, mivel nemtelen közösségként ismét az alkotmányos renden kívül szorultak. Ezen sérelem okán készült el 1791 márciusában a *Supplex Libellus Vallachorum Transsilvaniae*²⁴ politikai iromány, kollektív mű, melynek szerzői között volt Ignatie Darabont nagyváradi görögkatolikus püspök, Samuil Micu Klein görögkatolikus teológus, Petru Maior görögkatolikus pap, író, történész, nyelvész, az Erdélyi Iskola kiemelkedő képviselője, Gheorghe Șincai történész, nyelvész, fordító, költő és ugyancsak az Erdélyi Iskola képviselője, Ioan Piuariu-Molnar orvos, nyelvész, fordító, Iosif Meheși, Ioan Budai Deleanu, Ioan Para és mások. A kérvény legfőbb követelései a történeti és jogi érvelés alapján, hogy töröltesse nek az *oláhokra* vonatkoztatott „*megettűrtek, bebocsájtottak, a Rendek közé nem számítottak*” (tolerati, admissiinter Status, non recepti) kifejezések; a román papság, nemesség és

²⁰ Lásd bővebben: MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1944, 29–37.

²¹ *Uo.* 29.

²² BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme*, Budapest, 1928.

²³ Részlet a magyar és erdélyi udvari kancelláriák II. Józsefhez intézett leveléből. Lásd: SZILÁGYI Ferencz: *A germanizálás történelméből a két magyar hazában II. József alatt*, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1876.

²⁴ Magyarul: „Az erdélyi oláhok kérelme”.

köznép a többi felekezet papjainak és a három nemzet nemeseinek és köznépeinek járó bánásmódban részesüljenek; a románság számarányának megfelelő arányban legyenek képviselve a románok a köztisztviselők és országgyűlési képviselők között; a törvényhatóságok vagy települések neveit a helyi többség nyelvén vagy két nyelven használják. Habár az érvelés utal a természeti igazság és a polgári társadalom alapelveire, a *Supplex Libellus* a rendi társadalom keretein belül keresi a románság helyét mint a három *natio* melletti negyedik politikai entitás. Pusztán egy évvel később, 1792 márciusában elkészült egy újabb, de kevésbé historizáló és hangsúlyosabban a polgári értékekre építő *Supplex Libellus Vallachorum*, melyet ezúttal Ioan Bob balázsfalvi görögkatolikus püspök és Gherasim Adamovici erdélyi ortodox püspök nyújtott be.²⁵

Az első kérelmet II. Lipót az erdélyi diéta elé küldi. A *Supplex Libellus* felolvasását csend fogadja, lévén hogy a rendeknek első ízben kell tudomásul venniük a román nemzeti kérdés létezését.²⁶ Az 1791-es 98. országgyűlési ülésen a diéta állásfoglalása szerint a románokat a székely és magyar *natio* területén ugyanazon jogok és kötelezettségek illetik meg nemesként, szabadosként vagy parasztként, mint a magyar és székely nemesek, szabadosok és parasztokat, amennyiben a négy bevett vallás tagjai. Így a románságot nem illetheti meg több polgári jog, és az ortodoxok számára a jogi emancipáció csak a bevett vallások valamelyikéhez való csatlakozás jelentheti, mint ahogy azt Mária Terézia az 1744. évi VI. és VII. törvénycikkek útján elrendelte a görögkatolikus egyház esetében. A szászok a kérdést megválaszolatlanul hagyták.²⁷

A rendek elutasító magatartása ellenére, a II. Lipótot követő I. Ferenc császár jóvoltából mégsem maradt következmények nélkül a *Supplex Libellus*, ugyanis az 1791. évi erdélyi LX. törvénycikk, a görög szertartású nemegyesültek vallásának szabad gyakorlatáról kimondta az ortodox vallásnak a négy bevett vallás körébe vételét: „A görög szertartásu nem egyesült keleti vallást, a mely e tartomány törvényei értelmében eddigelé a türt vallások közé tartozott, a jelen cikkely erejénél fogva a maga szabad gyakorlatában megerősítik, olyan módon, hogy ennek a vallásnak az összes követői a saját szertartásukbeli püspöktől függjenek, a kit Ő szent felsége fog kinevezni, és állapotjukhoz képest a többi benlakók módjára kell velük elbánni, és a közterhek viselésében, meg egyéb szolgáltatásokban, nem szabad őket másoknál jobban terhelni, továbbra is épségben maradván a királyi felségnek jogai, a melyek őt a papság, az egyház, az alapítványok és az ifjuság nevelésének ügyei körül megilletik.”

A következő évtizedekben a diéta működése mindinkább költségvetési kérdésekre szorítkozott és egyre ritkábban került összehívásra. Az erdélyi rendektől az államvezetés lépésről lépésre az uralkodó akaratának engedelmessé német nyelvű bürokráciának a kezébe került át, mely az 1837/38-as, 1841/43-as és 1846/47-es országgyűléseken zajló magyar–szász nyelvharcot vezetett. Mindeközben a románság taktikát váltva, a

²⁵ ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és régi vallása autonómiájának története*, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, Budapest, 1935, 329–330.

²⁶ MIKÓ: i. m., 31.

²⁷ *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12. napjára szab. kir. városba Kolosvárra hirdettetett, és több következtetett napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglalatosságoknak jegyzőkönyve*, 644–652, https://www.europeana.eu/portal/en/record/9200332/BibliographicResource_3000123600735.html. Továbbá lásd: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély története*, I–III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1112–1129, <http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/356.html#358>

szászföldi sérelmeikre keresve orvoslatozt a magyarokkal próbáltak szövetségre lépni. Leményi püspök az 1837/38. évi országgyűlésen kijelentette, hogy a magyar és székely nemzetek kebelében „1791-től fogva soha egy oláh osztály vagy személy, csak azért, hogy oláh, el nem nyomatott s a közhivatalok viselésétől ki nem rekesztetett”, és egyedül a szászok voltak Erdélyben a románok elnyomói.²⁸ A hivatalos magyar nyelvért folyó küzdelem, mint már említettük, Erdélyben különösen érzelmeiktől fűtött kérdéssé vált, mivel a német nyelv a szászok anyanyelve volt. Ezért a magyar–szász nyelvharc a 19. században a párhuzamos nemzetépítések okán a magyarok és szászok nemzeti érzelmeit is felkorbácsolta. Az 1842. január 31-i országgyűlésen elkészült törvényjavaslat a magyar nyelvről világosan körvonalazta az erdélyi magyarok azon törekvését, hogy a Magyarországon elfogadott 1840. évi VI. törvénycikkhez hasonló mértékű nyelvi exkluzivitást biztosítsanak Erdélyben a magyar nyelvnek. A törvénytervezet kimondta a magyar nyelv hivatalos státuszát, a törvények magyar nyelven való szerkesztését, és a hatóságok, egyházak és oktatási intézmények működési nyelvének is a magyart határozta meg. A szász iskolák kivételt képeztek, viszont a görögkatholikus iskolákban tíz év haladékkal kellett áttérni a magyar nyelvre, és a tizedik év letelte után egyházi hivatalt is már csak olyanok tölthettek volna be, akik beszélik a magyar nyelvet. A nem magyar nyelvű egyházak ugyancsak tíz év haladékot kaptak a hivatali és anyakönyvezési nyelv magyarrá váltására.²⁹ A törvénytervezet vehemens ellenzést váltott ki mind a szászokból, mind a románokból. Ez utóbbiak a nemzet megsemmisítését vélték felfedezni a magyar nyelvet kiterjesztő törvény szándéka mögött. Habár a törvénytervezet sosem emelkedett jogerőre, elültette mind a szász, mind a román értelmiségben annak gondolatát, hogy a magyar nyelvi törekvések szöges ellentétben állnak saját nemzeti érdekeikkel. Az anyanyelv a jövőben kiemelt szerepet kapott, és mind a nemzet kifejlődése, mind a nemzet megmaradása tekintetében eszközzé és céllá vált a magyarországi nemzetiségek számára.

Végül az erdélyi nyelvharcnak az 1847. évi I. tc. a magyar nyelvről vetett véget, mely lényegesen megengedőbb volt a nem magyar felekezetekkel és nemzetekkel, mint az 1842-es törvénytervezet, viszont a magyar nyelvet hivatalossá tette Erdélyben.

1.3. Az 1868-as nemzetiségi törvény jelentősége

Jelen esszé terjedelmi korlátai miatt csak szemléljük az erdélyi románok nemzetiségi törekvéseit érintő, 1868-ban elfogadott törvényeket, amelyek részben előkészítették az 1868-as nemzetiségi törvény³⁰ elfogadását:

- IX. törvénycikk a görög keleti vallásúak ügyében,
- XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában,
- XXXIX. törvénycikk a gyula-fehérvári görög-katholikus érsekség s a lugosi és szamosújvári görög-katholikus püspökségek iránt,
- XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról.

²⁸ MIKÓ: *i. m.*, 34.

²⁹ MIKÓ: *i. m.*, 36. Továbbá lásd: BIRÓ Sándor: *Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX. században = Magyarok és románok*, I–II. kötet, szerk. DEÉR József, GÁLDI László, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1943, 126–176.

³⁰ 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenlőség tárgyában.

Az 1868. november 24–29. között a XLIV. törvénycikkről – a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában – lezajlott parlamenti vitában három törvényjavaslat és két álláspont állt egymással szemben:

1. a felerésznt nemzetiségi képviselők³¹ álló nemzetiségi bizottság magyar képviselői által támogatott és a törvény-előkészítő bizottság által véglegesített törvényjavaslata, mely báró Eötvös József³² elképzelésére épült,

2. az ezt minimálisan kiegészítő, de lényegileg nem megváltoztató Deák Ferenc-féle törvényjavaslat, mely hangsúlyosan tisztázza a magyar politikai nemzet deáki fogalmát és

3. az előbbi kettővel szöges ellentétben álló ún. nemzetiségi törvényjavaslat.

Fontos megjegyezni, hogy az 1849 utáni abszolútizmusban sok teret nem kapott a magyar parlament arra, hogy önálló megoldást találjon a forradalom során felhalmozott nemzeti ellentétek feloldására. 1852-ben ismét bekövetkezik a modern nemzet jogállásához elengedhetetlen jobbágyfelszabadítás. 1861-ben, uralkodói sugallatra,³³ Eötvösnek sikerül egy olyan törvénytervezetet előkészíteni, mely élvezte a nemzetiségi képviselők támogatását,³⁴ mégis az 1868-as bizottsági törvényjavaslat már csak a magyar képviselők támogatására tudott számot tartani, és a Deák-féle módosításokkal még inkább a magyar képviselők diktátumává vált. A nemzetiségi³⁵ és a „magyar” törvényjavaslat közötti fogalmi és elvi különbség az egyéni és kollektív jogok³⁶ vitájában rejlik, illetve a törvény céljában. Deák, a vita első felszólalójaként, a következőképpen nyilatkozik: „[...] az én meggyőződésem a fen[ny]forgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja. (Helyeslés.) A másik, a mit tartok és

³¹ A továbbiakban a nemzetiségi képviselők alatt a nem magyar nemzetiségű képviselőket értjük.

³² Eötvös liberális jogalkotói szellemiségét és megoldáskereső szándékát jól szemlélteti az 1965-ben kiadott szakmai főműve: *A nemzetiségi kérdés*. Lásd: EÖTVÖS JÓZSEF: *A nemzetiségi kérdés*, Kiadja Ráth Mór, Pest, 1865.

³³ „Szükségesnek látjuk továbbá az egybegyűlt Főrendeket és Képviselőket felszólítani, miszerint [...] oly törvényjavaslat tárgyalásához fogjanak, mely a Magyarországnak nem magyar ajku lakosainak nemzeti jogait, azok terjedelmét, mind nyelvük és nemzetiségi kifejlődésük, mind pedig közigazgatási viszonyukra nézve határozottan és világosan formulázva tartalmazza.” (Részlet a császár 1861. július 21-én kelt leiratából.)

³⁴ A 27 tagú nemzetiségügyi bizottság elfogadja Eötvös javaslatát, mely viszont, az Országgyűlés feloszlata miatt, nem kerül parlamenti vitára. Szükséges hozzátennünk, hogy a bizottság nem minden tagja fogadta el a javaslatot. A román Vlad és Popovici képviselők különvéleményt fogalmaztak meg, melyet a bizottság a közösen elfogadott jelentéssel együtt küldött az Országgyűlés elé. Lásd DEMETER M. Attila: *Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868 = Nemzet, faj, kultúra. A hosszú 19. században Magyarországon és Európában*, szerk. HÖRCHER Ferenc, LAJTAI László, MESTER Béla, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016, 244–245; KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, I. kötet 1867–1892*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952, 45–47.

³⁵ JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Kiadja a Bocskay Szövetség, Budapest, 1920, 83–85. KÉRELMEK, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt, Magyar Kisebbség, 1940. 173–174.

³⁶ Annak ellenére, hogy a vizsgált korban még ismeretlen volt a kollektív jog kifejezés, nem tekinthetünk el afőlött, hogy a nemzetiségi törvényjavaslat a nemzetiségeknek mint közösségeknek akart jogalanyi státuszt szerezni, tehát a mai értelemben vett kollektív jogokat követelt az egyéneket megillető egyéni jogok mellett.

*hiszek: hogy ezen egyenjogúságot csak az országban divó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, czélszerűsége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi. (Helyeslés.)*³⁷ Láthatóan Deák az egységes, oszthatatlan magyar politikai nemzetről beszél, amelynek tagjai az ország állampolgárai.³⁸ Továbbá Deák a törvény által csak az országban divó nyelvek státuszát és használhatóságát kívánja szabályozni, az ország egységének sérthetlensége mellett, a kormányzat lehetőségeihez mérten és az igazságosság követelményének megfelelően.

Ezzel szemben Alexandru Mocioni Temes megyei román képviselő szerint: „A nemzet, mint olyan embereknek összessége, kiket származás-, földrajzi-, történeti s ennél fogva nyelvi kötelékek is szorosan fűznek egymáshoz, miután az erkölcsi fejlődés magvát foglalja magában, s miután öntudattal bír: azért személyiség, vagyis jogi személy. Természetes, hogy ezen jogi személynél, mint minden más jogi személynél, az első s legszentebb természetes érdek nem lehet más, mint saját létének fen[ntartása. A nemzeti igényeknek alanya tehát első rendben soha sem lehet az egyik vagy másik egyén, mind összesen sem, hanem csak épen a nemzet, mint ilyen. [...] Ezeket előre bocsátva, (Zaj) az első legfőbb nemzetiségi igény nem lehet más, mint a nemzeti egyéniség létének, fejlődésének biztosítása. És miután arról van szó, hogy a nemzetiségi igényeket törvényesen biztosítsuk, természetes, hogy első teendőnk nem lehet más, mint hogy a nemzeti egyéniségek létének és fejlődésének a törvényes biztosítékot adjuk meg.

*Ez az, mi ellenindítványomban ben[nt]foglalva, ez az, mit a központi bizottság szövegében nem találhatok...*³⁹

Alexandru Mocioni mind felszólalásában, mind a szerb–román nemzetiségi törvényjavaslatban világosan a kollektív jogok álláspontjára helyezkedik, mely értelmében a „nemzeti igényeknek”, vagyis a nemzetiségi jogoknak alanyai nem az egyének, hanem maguk a nemzetek kellene legyenek, és éppen ezért a legfőbb nemzetiségi igény a nemzetiség létének közjogi elismerése és fejlődésének biztosítása. Fontos megjegyezni, hogy a Nicolae Bălcescu és Kossuth Lajos közötti tárgyalások eredményeül megszületett egyezség⁴⁰ szellemében a szegedi parlament által elfogadott, Szemere Bertalan⁴¹ által benyújtott törvényerejű határozat az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről még a „magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődés”⁴²-ének biztosításáról beszél,⁴³ amely egyértelműen magában foglalja mind a különböző nemzeti csoportok létezésének elismerését, mind ezen csoportok nemzeti fejlődésének biztosítását.

Dobrzánszky [Dobrjanskij] Adolf ruszin nemzetiségi képviselő felszólalása is az egyéni és kollektív jogok feloldhatatlannak tűnő konfliktusában látja a vita lényegét: „Eltekintve ugyanis a részletektől, melyek a részletes tárgyalás alkalmával módosíthatók, a többségi

³⁷ KEMÉNY: *i. m.*, 130.

³⁸ A politikai és kulturális nemzet bővebb tárgyalásáért lásd: DIECKHOFF, Alain: *Egy megrögzöttség túlhaladása: a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 2002/4.7–22.

³⁹ KEMÉNY: *i. m.*, 133.

⁴⁰ EGYED Ákos: *Erdély 1848–1849*, II. kötet, Pallas-Akadémia, Csikszereda, 1998, 274–281.

⁴¹ DEMETER: *i. m.*, 239–241.

⁴² Lásd: 1. sz. melléklet.

⁴³ 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, 1. bekezdés.

javaslat nem abban tér el a kisebbségi javaslatról, hogy a törvényhatósági területek kikerekítését, a nyelvek bizonyos területhez kötött uralmát, és a hivatalok, méltóságok, a nemzetek közötti aránylagos megosztását el nem fogadván, az egyéni szabadság alapján kívánja megoldani a nemzetiségi kérdést, hanem abban tér el elvileg a kisebbségi javaslatról, miként hallgatással mellőzve az ország nemzeteinek tényleges s törvényes létét, az egyéni szabadságnak a nyelv használata körüli lényeges korlátozására szorítkozik, s ez által alapját veti meg azon legujabb időben mindinkább elharapózó törekvésnek, mely egyenesen tagadásba vévén a nem-magyar nemzetek létét, egyedül a magyar nemzetet ismeri el nem csak, hanem azt mint állítólagos politikai nemzetet igyekszik az ország népének, tehát az állam politikai tényezőjének helyébe állítani...”⁴⁴

Iosif Hodoş [Hodoşiu József] Zaránd megyei román nemzetiségi képviselő nagyon pontosan megragadja a kiegyezés után többségi állammá változó Magyarország azon működési logikáját, hogy valójában az egyenjogúság álcája alatt a magyar nyelv szupremáciája szabályoztatik, ugyanis a magyar képviselők ebben látják a magyar haza egységének védelmét: „Tehát az állam politikai egysége nem a nyelv egységében fekszik, de azon kiváltságos állásban sem, melyet a központi bizottság törvényjavaslatra által megeremteni óhajtanak. És meg akarják teremteni ezen privilegiált állást csak egy nemzet, t. i. a magyarra nézve. Ugyanazért én a központi bizottság javaslatát nem nevezhetem nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényjavaslatnak, hanem inkább nevezhetném azt a magyar nyelv és nemzetiségről szóló törvényjavaslatnak.”⁴⁵

„Emez [a szerb–román nemzetiségi törvényjavaslat] az egyenlőség, testvériség és igazság törvényjavaslata, amaz a magyar nyelv és nemzetiség ráerőszakolása a többi nemzetekre. Emez több nemzeteket ismer el az ország politikai integritása közt, a másik pedig nem ismer csak magyart, és magyart, és mindig magyart, a mi a tényekkel ellenkezik. Emez szabad statusban szabad egy házat, szabad egyént akar, amaz pedig az egyént is, az egyházat is megfosztja egyik legtermészetesebb jogától. (Nem áll!) Emez egyesülésre hívja fel a nemzetet, amaz eltaszit a magyar nemzettől minden nemzetet. Amaz egy előítéletből indul ki: mert előítélet az, ha azt tartjuk, hogy ha a magyar nyelv nem lesz állami és hivatalos nyelv, és hogy ha e hazában több nemzetek ismertetnek el, akkor az ország szétdarabolása elkerülhetetlen. Ez előítélet, és előítélet ellen nem lehet harcolni, melynek állhatatlanságát azonban már fen[n]ebb kimutattam. Emez elvből indul ki, a nemzetiségi elvből, mely egész Európa által el van ismervé, és mely ellen sophismákkal harcolni igen, de érvekkel nem lehet...”⁴⁶

A vita politikai filozófiai és jogelméleti mélységeit elsősorban a nemzetiségi képviselők adják meg, akik számos olyan problémát vetnek fel, amelyeknek az elméleti szakirodalma ekkor még teljességgel ismeretlen Magyarországon vagy még nem is létezik. Ilyen például a nemzetiségeket megillető elismeréshez való jog⁴⁷ vagy a liberális, francia modell idéző formális jogegyenlőség és a valós esélyegyenlőség közötti különbség problematikája. Ez utóbbira mutat rá Vincențiu Babeş [Babeş Vince], Szászabánya kerületet képviselő román politikus a magyar képviselők liberálisnak mondott álláspontját bírálva: „Ha ez szabad verseny, akkor a versenynek nincsen értelme s egy hasonlítással élve, épen olyan verseny ez, mintha egy karddal, pisztollyal ellátott lovas huszárt oda állítanának összekötött

⁴⁴ KEMÉNY: i. m., 142.

⁴⁵ KEMÉNY: i. m., 143.

⁴⁶ KEMÉNY: i. m., 145.

⁴⁷ DEMETER: i. m.

kézzel álló öt gyermek ellenében, s azt mondanák nekik: 'Na most szabad a verseny köztetek, küzdjetek vagy szaladjatok!'"⁴⁸

Deák felszólalásában, illetve a törvénytervezet preambulumban megjelenik egy, a mi szempontunkból különös jelentőséggel bíró gondolat. A vita során azt állítja, hogy a nemzetiségi törvénytervezetben, melynek címe: „*a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában*”, „*az egyenjogúság a szabály [...], s ebből kivételek vannak a nyelv használatára nézve*”.⁴⁹ Tehát a nemzetiségi törvény logikájának értelmében csak azon területeken nem korlátozzatik az egyenjogúság, amiről e törvény nem szól. Erre pedig példaként Deák az országgyűlés nyelvét hozza, mely a korlátozó szabályozás hiányában akár a nemzetiségek nyelve is lehetne a magyar nyelv mellett, és éppen ezért kéri a tervezet megfelelő módosítását. Ebből jól látható, hogy miközben a törvény címe az egyenjogúság megteremtésének célját sejteti, valójában az egyenjogúság csorbulásának szabályozásáról és a magyar nyelv szupremáciájának elismeréséről szól. Deák és a törvényhozók orvosi pontossággal ragadják meg a kisebbségi jogok⁵⁰ egyenlőtlenségeket rögzítő feladatát és természetét, mely napjaink elméleti szakemberei számára is hasznos felismerésként szolgálhat. A szárnyait bontogató magyar *többségi államban* ugyanis az 1868-as nemzetiségi törvény jogszerűvé teszi a polgárok egyenlőtlenségét az országban divatozó nyelvek hivatalos használata területén, rögzíti a magyar nyelv használatának főszabályát, és szabályozza a különféle nyelvek használatának lehetőségeit és feltételeit.⁵¹

Sigismund Borlea [Borlea Zsigmond] Zaránd megyei román nemzetiségű képviselő – nem egyedülként – a nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitáján a magyar képviselők törvényjavaslatában a magyarosítás asszimilációs szándékát véli felfedezni, és illőbbnek találná, hogyha a törvény címe „*a nem magyaroknak erőszakos magyarosítása iránti törvény*” lett volna.⁵²

Amint a parlamenti vitából kitűnik, a román képviselők elutasították, hogy jogi szempontból kisebbségekké váljanak Magyarországon és Erdélyben, hiszen a magyar politikai nemzet tagjainak nem az állampolgárokat szerették volna, hanem az egymással egyenlő, törvényesen elismert nemzetiségeket. Ugyanakkor történelmi, kulturális és gyakorlati okoknál fogva elismerték a magyar nyelv primátusát, de annak vitatták a jogilag bebetonozott, örök érvényű szupremáciáját. Tekintettel arra, hogy sem Erdélyben, sem Magyarországon nem képezett többséget a magyar ajkú vagy magát magyarnak valló lakosság, megállapíthatjuk, hogy a románok, szerbek, szlovákok stb. kisebbségi státusza demográfiai okoknál fogva nem tekinthető evidenciának. Ugyanakkor a liberális demokrácia társadalmi szerződés elmélete sem legitimálta maradéktalanul a nem magyar nemzetiségek nyelvének kisebbségiként való kezelését, hiszen később a nemzetiségi egyenjogúságról szóló XLIV. törvénycikke egyetlen nemzetiségi képviselő sem támogatta.

Az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában 1868. december 7-én hirdették ki az országgyűlés mindkét házában. A nemzetiségi törvény

⁴⁸ KEMÉNY: *i. m.*, 152.

⁴⁹ KEMÉNY: *i. m.*, 132.

⁵⁰ Ismételen hangsúlyozzuk, hogy az 1868-as nemzetiségi törvényben vagy a vitában nem használatosak a kisebbség vagy kisebbségi jog kifejezések. Utólagos értelmezésünk jogán minősítjük az 1849-es és az 1868-as nemzetiségi törvényeket kisebbségjogi természetűeknek.

⁵¹ Lásd: az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. Preambulum és 1. cikkely.

⁵² MIKÓ: *i. m.*, 199.

hatálybaléptetése felállította a magyar és nem magyar nemzetiségek többség-kisebbség dichotómiáján nyugvó *többségi állam* fogalmi kereteit:

– a magyar nyelvet egyedüli államnyelvvé tette, és

– a nyelvi kérdést az egyenlőség főszabályától külön szabályozandó – az egyenlőtlenséget megengedő – területként határozta meg.

Ebben a keretben a nyelvi nacionalizmus útján járó nemzetek (magyar, román, szerb, szlovák stb.) két kategóriába kényszerültek: magyar és nem magyar, avagy többség és kisebbség. A horvát–szlávón–dalmát népet az 1868. évi XXX. törvénycikk kiemelte a nem domináns nemzetiségek sorából,⁵³ és a magyarhoz hasonlóan politikai nemzetnek ismerte el. Ennek ünnepélyes momentumja az 1868. novemberi 24-i országgyűlési ülésen zajlott, Vakanovics Antal horvát nyelvű beszédével.

Amint már korábban említettük, az 1849. évi szegedi nemzetiségi törvény mindhiába lépett hatályba, a forradalmi viszonyok között sosem tudott joghatást kifejteni, és így csak jogtörténeti kuriózumként említhetjük. Ezért, a pontos fogalomhasználat értelmében, 1868. december 7-től, az 1868. évi XLIV. törvénycikk kihirdetésétől beszélhetünk jogi szempontból a *többségi* Magyarországról és az erdélyi románság kisebbségi jogairól.

2. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk⁵⁴

Az erdélyi románság sorsa, sajátos etnokulturális jegyeinek és történelmének köszönhetően, már a középkortól nemcsak nyelvileg különbözött a régió más népcsoportjaitól, hanem vallását és a rendi társadalmon belüli nemtelen helyzetét tekintve is kirajzolódtak a közösség határvonalai. A jobbágyfelszabadítás után ezekből a határképző jegyekből már csak a nyelvi és vallási maradt meg, ugyanis eltérve a székely, magyar és szász nemzetiségektől, a románság majdnem kizáró jelleggel az ortodox és görögkatolikus egyházak híve volt. Ezért a románok jogai az egyenlőségelvű polgári társadalomban nemcsak a nyelv területén, hanem a vallás területén is ki voltak téve az egyenlőtlen bánásmódnak. Jelzésértékű ugyanakkor, hogy a nemzetiségi egyenlőségről szóló törvény a vallás kérdését nem tárgyalja lelkiismereti kérdés mivoltában, hanem csak nyelvi vonatkozásában, ugyanis a románok egyházi életének szabad gyakorlását és egyházaik más bevett egyházakkal való viszonyosságát nem kisebbségi jogokban, hanem az 1848. évi XX. törvénycikk, majd az erre hivatkozó 1868. évi LIII. törvénycikk és végül az 1895. évi törvénycikk szabályozta.⁵⁵ E

⁵³ A következő évtizedekben felmerül a dualista monarchia hárompólusúvá való átalakítása eleinte egy cseh–szlovák, majd egy horvát központú délszláv állam létrejöttével. A trialista állam berendezkedés pártfogója Ferenc Ferdinánd trónörökös lesz. Lásd: ZÖLLNER ERICH: *Ausztria története*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 314–336.

⁵⁴ Lásd: 2. sz. melléklet.

⁵⁵ Megjegyezzük, hogy Európában elsőként az Erdélyi Fejedelemségben emelkedett törvényi erőre a vallásszabadság jogi koncepciója. Az 1568-as tordai országgyűlés a három *natio* egyházaira: a római katolikus, református, unitárius és evangélikus egyházakra terjesztette ki jótéteményeit. A keleti egyházak hívei, vagyis a románok túlnyomó többsége csak a XVIII. századtól részesülhetett a lelkiismereti szabadság erdélyi rendjéből. A román történetírás rendszerint nemzeti elnyomás eszközeként említi az ortodox vallás hiányát a vallásszabadságról szóló

legutóbbi törvénycikk 1. paragrafusa szerint „mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölciség kívánalmainak korlátai között külsőképpen is kifejezheti és gyakorolhatja”. Így megállapíthatjuk, hogy az 1868 utáni Magyarországon kisebbségi jogok helyett, bármiféle megkülönböztetés nélkül, a magyar keresztényekhez hasonlóan biztosított a lelkiismereti szabadság a görögkatolikus és ortodox románok számára.

Amint azt már tárgyaltuk, a nyelvi kérdés vonatkozásában a kiegyezés utáni Magyarország az 1868. évi XLIV. törvénycikkben csak azon területet szabályozta, ahol az egyenlőség elve csorbult. Mivel a törvény a hatósági érintkezésem kívül csak bizonyos nemzetiségi intézmények nyelvhasználatát szabályozta, megállapíthatjuk, hogy a magánélet és a privát szektor területein – a hatósági érintkezésektől mentes helyzetekben – teljesen szabályozatlan és szabad volt mindenfajta nyelv használata. A magánosokkal a nemzetiségi törvény egyetlen cikkelyben foglalkozik: „25. § Ha magánosok, egyházak, magán társulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használnák: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközölt hiteles fordítás is mellékelendő.” Megjegyezzük ugyanakkor, hogy az 1875. évi törvénycikkbe foglalt kereskedelmi törvény „végrehajtása körül kialakult joggyakorlat nem hagy semmi kétséget az iránt, hogy a cégnek magyar nyelvűnek kell lennie, de az állam hivatalos nyelvén felül, a cég szószerinti fordításban emellett idegen nyelven is bejegyezhető”.⁵⁶

A törvény a polgárok jogaiként és/vagy a hatóságok kötelezettségeként öt területen szabályozta a nyelvhasználati jogokat:

- a) nyelvi jogok a közigazgatásban és a központi hatóságokban: törvényhatóságok, megyei városok, községek, országgyűlés, törvénykezés;
- b) nyelvi jogok az igazságszolgáltatásban;
- c) nyelvi jogok az egyházi életben;
- d) nyelvi jogok az oktatásban;
- e) nyelvi jogok a magánintézetekben és egyletekben.

Ezen külön területeken belül a román nyelv használatának három szintjét különíthetjük el:

1. a román nyelv használata tiltott;
2. a román nyelv használata lehetséges vagy kötelező bizonyos feltételek teljesülése esetén;
3. a román nyelv használata kötelező minden esetben;

törvényből. Ez viszont nem etnikai alapú, hanem vallási alapú hátrányos megkülönböztetés volt, melynek gyökerei a rendiség okozta ortodox eljárók hiányával magyarázható. A centralizált, katolikus Habsburg-uralom alá kerülő Erdélyben a megkülönböztetés mind a görögkeleti, mind a protestáns egyházak ellen egyenlően irányult a katolikus egyház javára. Ugyanakkor az egyre növekedő ortodox hívók száma igazolja, hogy Erdélyben nem vált közjogi törvénné a Cuius regio, eius religio (magyarul: akié a föld, azé a vallás) elve. Támogató eljárók és kellő oktatás hiányában az ortodox egyház jóval lassabb fejlődést mutat, mint a bevett vallások intézményei, viszont nem szűnik meg. Ezt támasztja alá a balázsfalvi iskola létrejöttével beinduló erőteljes nemzeti emancipáció a románok körében. Lásd: ENDES: *i. m.*, 335–346.

⁵⁶ MIKÓ: *i. m.*, 380.

2.1. A román nyelv használatának tiltása

A román nyelv használatának tiltása sosem negatív szabályozásként jelenik meg a törvényben, hanem a magyar nyelv exkluzivitásának rögzítése útján.

a) A román nyelv használatának tiltása a közigazgatásban és az országgyűlésben

– A magyar országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve egyedül a magyar. (1868: XLIV. tc., 1. §)

– A törvények magyar nyelven alkottatnak. (1868: XLIV. tc., 1. §)

– Az állam egyedüli hivatalos nyelve a magyar, és a fordítások esetén felmerülő eltérésekkor a magyar tekintendő hitelesnek. (1868: XLIV. tc., 2. §)

b) A román nyelv használatának tiltása az igazságszolgáltatásban

– A fellebbviteli bíróság magyar nyelven veszi vizsgálat alá, és végzését, határozatát és ítéletét is magyar nyelven hozza. (1868: XLIV. tc., 12. §)

– „Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.” (1868: XLIV. tc., 13. §)

d) A román nyelv használatának tiltása az oktatásban

– „Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar” (1868: XLIV. tc., 19. §)

2.2. A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése bizonyos esetekben

a) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése a közigazgatásban és a központi hatóságokban bizonyos feltételek teljesülése esetén

– A törvény 2. §-a értelmében a törvényhatóság tagjai legalább $\frac{1}{4}$ része kérésére a törvényhatóságok jegyzőkönyve román nyelven is vezethető a magyar hivatalos nyelv mellett.

– A törvényhatósági gyűléseken a szólás jogával rendelkező román anyanyelvűeknek joguk van román nyelven felszólalni. (1868: XLIV. tc., 3. §)

– Amennyiben jegyzőkönyvi nyelvvé vált egy adott törvényhatóságnál a román nyelv:

i) a törvényhatóság a magyar nyelv mellett hasábosan használhatott egy kisebbségi nyelvet is, például a román nyelvet az államkormányokhoz intézett iratokban. (1868: XLIV. tc., 4. §)

ii) a törvényhatóságok egymáshoz intézett irataikban használhatták a román nyelvet, a magyar nélkül. (1868: XLIV. tc., 4. §)

iii) és amennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna a magyar nyelv használata, az illető tisztviselők kivételesen használhatják a román nyelvet is. (1868: XLIV. tc., 5. §)

iv) a községek a vele való érintkezésben használhatták a román nyelvet. (1868: XLIV. tc., 22. §)

– A törvényhatósági szabályrendeletek is lehettek román nyelvűek, ugyanis erre vonatkozólag nem tartalmazott rendelkezést a törvény – hívja fel a figyelmünket Mikó.⁵⁷

⁵⁷ MIKÓ: *i. m.*, 385.

– A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a román nyelvet is használhatták a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben. (1868: XLIV. tc., 6. §)

– A községi gyűlések szavazatképes tagjai legalább $\frac{1}{3}$ részének kérésére a jegyzőkönyv és az ügyvitel román nyelven is folyhat. A jegyzőkönyv esetén a román nyelv a magyar mellett használandó. (1868: XLIV. tc., 20. §)

– Amennyiben jegyzőkönyvi nyelvvé vált a román nyelv egy adott községben:

i) saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaiban használhatta a román nyelvet. (1868: XLIV. tc., 22. §)

ii) más községbeliek is használhatták vele szemben a román nyelvet (1868: XLIV. tc., 23. §)

– A községi gyűléseken a szólás jogával rendelkező román anyanyelvűeknek joguk van román nyelven felszólalni (1868: XLIV. tc., 24. §)

– A községi tisztviselők kötelesek voltak a román nyelvet használni a község román lakosaival való érintkezésekkor. (1868: XLIV. tc., 21. §)

– A községi szabályrendeletek is lehetnek román nyelvűek, ugyanis erre vonatkozólag nem tartalmazott rendelkezést a törvény.⁵⁸

– Saját községéhez minden román polgár saját anyanyelvén címezhetett beadványt. (1868: XLIV. tc., 23. §)

– Ha magánosok, egyházak, magántársulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál román nyelvet használnak: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez román nyelvű hiteles fordítás is mellékelendő. (1868: XLIV. tc., 25. §)

b) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése az igazságszolgáltatásban bizonyos feltételek teljesülése esetén

– A román anyanyelvűek bármikor használhatták anyanyelvüket saját községük bírósága előtt. (1868: XLIV. tc., 7. §, a)

– Amennyiben jegyzőkönyvi vagy ügykezelési nyelvvé vált a román nyelv egy adott községben:

i) az adott községből származó románok használhatták a román nyelvet más községi bíróságok előtt. (1868: XLIV. tc., 7. §, b)

ii) az adott községből származó románok használhatták a román nyelvet saját járási bíróságuk előtt. (1868: XLIV. tc., 7. §, c)

– Bárki használhatta a román nyelvet azon törvényhatósági bíróságok előtt, amelyek olyan törvényhatósághoz tartoztak, ahol jegyzőkönyvi nyelvvé választották a román nyelvet. (1868: XLIV. tc., 7. §, d)

– A 7. §-nak megfelelően román nyelven benyújtott panaszokat vagy kérelmeket a bíró román nyelven oldja meg. (1868: XLIV. tc., 8. §)

– Amennyiben a perben álló felek vagy a kihallgatott személyek román anyanyelvűek, a kihallgatást, tanúhallgatást, szemlét és más bírói cselekményeket mind

⁵⁸ MIKÓ: *i. m.*, 391.

a peres, mind a peren kívüli, valamint a bünvádi eljárásoknál román nyelven folytatják le. (1868: XLIV. tc., 8. §)

- A perek tárgyalási jegyzőkönyveit román nyelven vezeti a bíró, amennyiben a perlekedő felek a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei közül a románt választják. *„Ha e tekintetben megegyezés létre nem jönne, a bíró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikén vezetheti.”* (1868: XLIV. tc., 8. §)
- A bíró köteles megmagyarázni és tolmácsoltatni akár román nyelvre a per fontosabb okmányait, amennyiben ezek olyan nyelven volnának, amit a perben álló például román anyanyelvű felek valamelyike nem ért. (1868: XLIV. tc., 8. §)
- Amennyiben lehet tudni, hogy a megidézendő fél román anyanyelvű, román nyelven kell küldeni az idézési végzést. (1868: XLIV. tc., 8. §)
- Ha nincs tudomása a bírónak arról, hogy a megidézendő más anyanyelvű volna, mint román, és a megidézendő fél községének jegyzőkönyvi nyelvei között szerepel a román is, akkor román nyelven is beidézhetik. (1868: XLIV. tc., 8. §)
- A román nyelven elbírált ügyek bírói határozatai román nyelven születnek.
- Amennyiben az ügy jegyzőkönyvi nyelve nem román, de az adott törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei között szerepel a román, akkor bármely fél kérheti a határozat román nyelven való kiadását. (1868: XLIV. tc., 8. §)
- A telekkönyvi hivatalokban használható a román nyelv, amennyiben az az adott törvényszék ügykezelési nyelve. Ha a felek úgy kívánják, akkor a magyar nyelv mellett román nyelven is kiadható mind a végzés, mind a kivonat, amennyiben az adott törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei között szerepel a román nyelv is. (1868: XLIV. tc., 11. §)
- Leküldetvén a per az illető első bírósághoz, ez köteles lesz a fellebbviteli bíróság végzését, határozatát vagy ítéletét minden egyes félnek románul is kihirdetni és kiadni, amennyiben ezt igényelik és a román nyelv a bíróságnak ügykezelési vagy a törvényhatóságnak valamelyik jegyzőkönyvi nyelve. (1868: XLIV. tc., 12. §)

c) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése az egyházi életben bizonyos feltételek teljesülése esetén

- *„Az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvöket.”* (1868: XLIV. tc., 10. §)
- Az egyházi anyakönyvezés nyelvéről az egyházak döntenek. (1868: XLIV. tc., 14. §)
- A román nyelvű egyházak használhatják a román nyelvet a felsőbb egyházi testületekkel, más egyházakkal és hatóságokkal való érintkezésben megegyezés szerint. Az állami felügyelet okán, a jegyzőkönyvek az állam hivatalos nyelvén is hiteles fordításban felterjesztettek. (1868: XLIV. tc., 15. §)
- A román nyelvű egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban használhatják a román nyelvet hasábosan a magyar nyelvvel együtt. (1868: XLIV. tc., 16. §)
- A román nyelvű egyházi községek hivatalos érintkezéseikben az államkormányval és saját törvényhatóságaikkal használhatják a román nyelvet. (1868: XLIV. tc., 16. §)

- A román nyelvű egyházi községek hivatalos érintkezéseikben más törvényhatóságokkal használhatják a román nyelvet, amennyiben az az adott törvényhatóság valamely jegyzőkönyvi nyelve. (1868: XLIV. tc., 16. §)
- Saját egyházi községéhez román nyelven intézhetett beadványt az ország minden román polgára. (1868: XLIV. tc., 23. §)
- Az egyházi gyűléseken a szólás jogával bíró románok szabadon használhatták anyanyelvüket. (1868: XLIV. tc., 24. §)
- Az egyházak kormányhoz intézett román nyelvű beadványaira adott végzések hivatalos magyar nyelvű verziójához egy hiteles fordítást is kellett mellékelni románul. (1868: XLIV. tc., 25. §)

d) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése az oktatásban bizonyos feltételek teljesülése esetén

- Az egyházi iskolák oktatási nyelvéről – az oktatási törvény tiszteletben tartásával – az egyházak döntenek. (1868: XLIV. tc., 14. §)
- A törvény 17. §-a az oktatási miniszter teendői közé sorolja az oktatási intézmények tanítási nyelvének meghatározását. Ugyanakkor azt is kimondja, hogy a románhoz hasonló nagyobb tömegekben élő bármely nemzetiségű polgárok számára a lehetőségekhez mérten biztosítania kell, hogy az általuk lakott régiókon belül saját anyanyelvükön képezhessék magukat „*egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik*”.
- Az egyes honpolgárok, községek, egyházak és egyházközségek által létrehozott alsó, közép- és felső tanodák nyelvét az alapítók határozták meg, tiszteletben tartva a közoktatási törvény kitételeit. (1868: XLIV. tc., 26. §)
- A magán tanintézetek kormányhoz intézett román nyelvű beadványaira adott végzések hivatalos magyar nyelvű verziójához egy hiteles fordítást is kellett mellékelni románul. (1868: XLIV. tc., 25. §)

e) A román nyelv használatának megengedése vagy megkövetelése a magánintézeteknél és egyleteknél bizonyos feltételek teljesülése esetén

- „*A társulatok s általok létesített intézetek egymás között saját nyelvökön is érintkezhetnek; másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve a 23. § határozatai lesznek szabályozók.*” (1868: XLIV. tc., 26. §)
- A magántársulatok kormányhoz intézett román nyelvű beadványaira adott végzések hivatalos magyar nyelvű verziójához egy hiteles fordítást is kellett mellékelni románul. (1868: XLIV. tc., 25. §)

2.3. A román nyelv kötelező használata bármely feltétel teljesülésétől függetlenül

- A törvényeket román nyelvű fordításban is ki kell adni. (1868: XLIV. tc., 1. §)
- A románlakta területeken felállítandó állami közép- és felső tanodákban román nyelv és irodalom tanszékeket kell felállítani. (1868: XLIV. tc., 18. §)

– Az országos egyetemen a román irodalom számára tanszék kell működjön. (1868: XLIV. tc., 19. §)

2.4. Szankciók

Fontosnak találjuk megjegyezni, hogy a törvény nem tartalmazott szankciókat a törvény be nem tartása esetére.

3. Etnikai feszültségek a nemzetiségi törvény hatálybalépése után

Amint tudjuk, a nemzetiségi törvény rá lett erőltetve a románságra és a többi nem magyar nemzetiségre, hiszen azt csak a magyar képviselők szavazták meg a parlamentben, viszont ők teljes létszámban. A nemzetiségi törvény vitájának tapasztalata világos üzenettel bírt a nemzetiségek számára: amíg meg nem változik a választási törvény, a magyar nacionalizmussal ellenkező nemzeti érdekeiket szavatoló törvényjavaslatukat mindig le fogják szavazni. A választási törvény ugyanis a – többségében magyar – városiaknak, mesterembereknek, nagyobb földet birtoklóknak vagy nagyobb keresettel rendelkezőknek biztosított szavazati jogot, mely kategóriákban általánosan alul voltak reprezentálva a románok, szerbek, szlovákok és ruténok. Ennek a rendszernek volt köszönhető, hogy a pusztán relatív többséget számláló magyarság abszolút többségre tarthatott számot a parlamentben.⁵⁹ Anélkül, hogy idéznénk az 1874-es választási törvény vitájának teljes menetét, kiemeljük Mocsáry Lajos magyar képviselő felszólalását, aki a kor feszült hangulatát megcáfolva őszinte jóhiszeműséggel és mindvégig az egyenlőség ideáljának mércéjével védte a nemzetiségek álláspontját, eladdig, hogy pártjából kilépett, a magyar politikai világban marginalizált szereplővé vált, és önkéntes száműzetésbe vonulása előtt magyarként vált a Román Nemzeti Párt színeiben a karánsebesi választókerület parlamenti képviselőjévé 1888 és 1892 között. 1874. július 1-jén a választási törvény vitáján Mocsáry a következőket mondta: *„A mi az általános elvi szempontot illeti: az nem egyéb, mint a jogegyenlőség elve, nem egyéb, mint azon alkotmányos axioma: semmit rólunk nélkülünk. Ezen szempontoktól azt hiszem teljességgel nincs jogunk magunkat fölmenteni. Minden polgárnak joga van befolyjni azon ügyek elintézésébe, melyektől a közügyeknek, melyektől ennél-fogva saját ügyeinek is jó vezetése függ. Az államnak nincs joga őt ezen befolyástól megfosztani; ellenkezőleg gondoskodni tartozik, hogy ezen veleszületett jogát minden polgár gyakorolhassa. Ezen jog gyakorlásának módja meg van szabva az általános szavazati jogban, tehát ezen jogot, az általános szavazati jogot az államnak egyes polgároktól visszatartani joga nincs. (Helyeslés a szélső baloldalon.) [...] De saját hazai viszonyainkra térve, azzal rémitik nálunk a közönséget, hogy az általános szavazati jog behozatala annyi volna hazánkban: mint az, hogy leszavaztatjuk magunkat a különböző nemzetiségek által, a kiknek nincs is egyéb gondjuk, mint az, hogy Magyarországot minél előbb földarabolják. [...] Ha veszély van abban, hogy igen sok kerületben tulnyomók a nemzetiségek: e veszélyben régóta benne vagyunk, tudniillik az 1848-iki törvény*

⁵⁹ 1867-től 1910-ig a magyar nemzetiségű képviselők szereztek meg az országgyűlési mandátumok több mint 90%-át.

meghozatala óta. Most is igen sok kerület van Magyarországon olyan, hol talán a választóknak egy század része sem magyar, és mégis mit látunk? [...] Ebben sincs tehát semmi veszély, és én nem vonakodnám attól, hogy Magyarországon az általános szavazatjogot azonnal valósítsam.”⁶⁰

Mocsáry szavaiból kiderül, hogy az általános magyar vélekedés az, hogy inkább lesz Magyarország kevésbé demokratikus, mintsem a magyarok parlamenti többsége veszélybe kerüljön. Ugyanakkor egy másik nagyon fontos demokratikus elv is kimondatik: „semmit rólunk nélkülünk”.⁶¹ A választási törvény később sem adta meg az általános szavazati jogot az erdélyi románságnak, aminek köszönhetően Magyarországon 1918 előtt mindvégig akadályoztatott a románság arányos képvisellete a döntéshozó testületekben. Az igazságtalanként megélt választási rendszer tapasztalata okán a román politikum mindinkább a parlamenti passzivitás álláspontjára helyezkedett, ezzel tüntetőleg is elhatárolódva attól, hogy jelenlétükkel és ellenszavazataikkal fenntartsák a demokratikus törvényhozás látszatát a nemzetiségi kérdésekben. Az 1875. évi nagyszebeni nemzeti gyűlésben javasolják először, hogy a választásokon elnyert képviselői mandátumokat ne foglalják el gyakorlatban, és a képviselők maradjanak távol az országgyűlés munkájától. Az ún. „*passív renitentia*”-t avagy passzív ellenszegülést először Hodoşiu Iosif, a Zaránd megyei brádi képviselő alkalmazta.⁶²

A nemzetiségi törvény, annak ellenére, hogy a nemzetiségek részéről egyértelmű elutasításban részesült hatálybalépésének pillanatában, később a nemzetiségi jogkövetelések legfontosabb védőbástyájává vált. Ez nem jelenti azt, hogy az erdélyi románok elálltak volna legfőbb követeléseiktől: a román hivatalos nyelvvé válásától a románlakta területeken, Erdély önkormányzati különállásának visszaállításától, a román nemzet mint közjogi entitás elismerésétől, a választási jog kiterjesztésétől minden polgárra vagy a nemzetiségi törvény megreformálásától. Mégis 1871-ben éppen a nemzetiségi törvény betartását kéri számon Vincenţiu Babeş, aki beszédében rámutat, hogy a törvény hatálybalépése után négy évvel egyetlen állami reáltanoda sem oktat nemzetiségi nyelven.⁶³ A Trefort Ágoston oktatásügyi miniszter személye által fémjelzett magyar asszimilációs oktatáspolitikát szolgáló 1879. évi és 1883. évi iskolatörvények ellen is éppen a nemzetiségi törvényben foglalt jogokkal érveltek a nemzetiségi képviselők.

Az 1879. évi XVIII. törvénycikk elrendelte a nem magyar tannyelvű elemi és felső népiskolákban és tanítóképzőkben a magyar nyelv kötelező oktatását,⁶⁴ illetve előírta, hogy 3 év után egyetlen tanító sem alkalmazható, „*ki a magyar nyelvet beszédben és írásban*

⁶⁰ KEMÉNY: *i. m.*, 454.

⁶¹ Az 1857-ben elkészített országos összeírás 1867-ben nyilvánosságra hozott adatai szerint – melyek vélhetőleg a magyar politikai törekvéseket voltak hivatottak alátámasztani – Magyarországon (Horvátország, Dalmácia és Szlavónia nélkül) összesen 12 millió ember élt. Ennek 50%-a magyar, a további nemzetiségek közül pedig legjelentősebb a román (18%), a tót (12%) és a német (10%). Erdélyt tekintve, a közel 2 milliós összlakosságnak 57%-a román, 35%-a magyar, 8%-a pedig német nemzetiségű. Érdekes ugyanakkor az erdélyi városok többségi lakosságának vizsgálata, hiszen az összlakossági aránytól eltérően, a románok csupán néhány kisebb, 10 ezer lakos alatti városban voltak többségben: Lugos, Resinár, Szászsebes, Zalatna, Vízakna, Abrudbánya, Óradna, Naszód, Orlát és Hátszeg. Lásd: Fényes 1867, 11–23.

⁶² KEMÉNY: *i. m.*, 522.

⁶³ KEMÉNY: *i. m.*, 285.

⁶⁴ A felső népiskolákban már az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 64. és 74. §-ai is köteles tantárggyá tették a magyar nyelv oktatását.

annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolákban taníthassa".⁶⁵ A törvény indoklása ezt az új kötelezettséget már-már cinikusan a nem magyar ajkú polgároknak szánt állami jótéteménynek tekintette: „Kényszeríteni az állam más nyelvű polgárait, hogy anyanyelvükön kívül az állam nyelvét is elsajátítsák, céltalan törekvés volna. De módot nyújtani mindenkinek, hogy azt már gyermekkorában elsajátíthassa, olyjótétemény, melyért az állam iránt csak hálát érezhetne. S ennek egyedüli módja, az elemi iskolákban a tantárgyak közé felvenni a magyar nyelvet, s az által lehetővé tenni annak megtanulását, az állam polgárai minden ezutáni nemzedékének.”⁶⁶

Az 1883. évi XXX. törvénycikk, az ún. második „iskolátörvény” elrendelte a nem magyar tannyelvű iskolákban a magyar nyelven kívül a magyar nyelv és irodalom törtenelmének megfelelő óraszámában való oktatását is.

Gr. Csáky Albin közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződik a nem magyar nemzetiiségek és Mocsáry Lajos magyar képviselő által egyöntetűen elutasított, de törvényerőre emelkedett XV. törvénycikk a kisdedóvásról, mely elrendelte a harmadik életévüket betöltött, még nem iskolás gyerekek kisdedóvába küldését, és a kisdedóvos gyerekek bevezetését a magyar nyelv mint államnyelv ismeretébe.

A kisdedóvo törvény elfogadása után, 1891-ben a *Liga Culturală*⁶⁷ politikai szervezet *A román egyetemi hallgatók emlékirata* címmel emlékiratot bocsátott ki az erdélyi és magyarországi románok jogséremléiről. 1891 júliusában választ jelentettek meg a magyar főiskolások *A magyar románok és a magyar nemzet. A magyar főiskolák ifjúságának válasza Románia egyetemi ifjúságának emlékiratára* címen. A vitába ezután kapcsolódtak be az erdélyi román egyetemi hallgatók: Popovici Aurel, George Candrea, Victor Roșca, Aurel Quint, Nicolae Comsa és mások. Az emlékiratok nyomán nagy publicitást kaptak az erdélyi románság követelései a nyugat-európai sajtóban, melyet megsínylett a magyar nemzetiségi politika nemzetközi megítélése. Ezt csak rontotta az ún. *Replika-pör*, amelyben a perbe fogott román diákokat fogházra és pénzbüntetésre ítélték. Az ifjúsági emlékiratvita még jobban elmérgesítette a nemzetiségi kérdést, és előkészítette a Román Nemzeti Párt 1892. évi memoranduma körüli politikai konszenzust.⁶⁸

Az 1892. évi *Memorandum* a kor egyik legfontosabb irata a magyar–román nemzetiségi vitában. A dr. Ioan Rațiu vezette bizottságnak nem sikerült a *Memorandumot* személyesen átnyújtani az uralkodónak, mert Ferenc József kabinetirodája kijelentette, hogy meghallgatásra csak a magyar minisztérium hozzájárulásával van mód. Végül azt zárt

⁶⁵ 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben, 1. §.

⁶⁶ 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben, 2. §.

⁶⁷ Teljes nevén: *Liga pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor*, magyarul: *Liga a románok kulturális egységéért*. 1891. szeptember 15-én alapították Bukarestben azzal a céllal, hogy elősegítsék a románság nemzeti törekvéseit. A Liga hatékony propagandatevékenységet fejtett ki Nyugat-Európában az erdélyi románok érdekében. Jelzésértékű, hogy 1914-től a *Liga a románok politikai egységéért* nevet viseli.

⁶⁸ „*Nem szabad figyelmen kívül hagyni, milyen módon jött létre az ez év január hó 21. és 22-ik napjain Nagyszebenben tartott oláh konferencia ama határozata, hogy a királyhoz legott emlékirat terjesztessék fel az oláhság nevében. Ezt a határozatot tudvalevőleg 78 szavazattal fogadta el a bizalmas értekezlet 56 szavazat ellenében. Igen, de a konferencián 212 küldött vett részt, tehát 78-an tartózkodó álláspontot foglaltak el. Ezeknek jó része szerencsétlen gondolatnak tartotta általában véve is az emlékirat eszméjét. A számbeli adatok tehát bizonyítják, hogy az oláhok nagyszebeni konferenciáján egy lármás és meggondolatlan csoport, mely azonban valódiág kisebbség volt, erőszakolta keresztül akarátát.*” (A román Memorandum Bécsben. *Budapesti Hírlap* 1892, 161. sz.)

borítékban adták át a kabinetiroda főnökén keresztül. A *Memorandum* sérelemlajstroma ismertette: az erdélyi választótörvény kirívó visszásságait, mely okán a régió románsága passzív rezisztenciába vonult, az 1868-as nemzetiségi törvény végre nem hajtását és hiányosságait, a románok és a román nyelv kiszorulását az igazságszolgáltatásból, közigazgatásból és a minisztériumokból; külön foglalkozott az erdélyi sajtótörvénnyel és a román nyilvánosságot és véleményformálókat sújtó sajtóperekkel.⁶⁹ Sérelmezi az egyházi önkormányzat gyengítését, a kormány agrárpolitikáját, és erőszakos asszimilációs törekvésnek minősíti a „közművelődési egyletek” mozgalmát. A *Memorandum-ügy* is koncepciós perrel zárult. A kolozsvári esküdtszék legtöbb 5 év fegyházbüntetésre ítélte el az emlékirat szerzőit, viszont a millenniumkor az összes vádlott kegyelmet kapott. A memorandum-per széles körű külföldi mediatisálása⁷⁰ tovább rontotta Magyarország nemzetiségi politikájának megítélését, és ennek következtében a román ügy megnyerte maga számára Clemenceau-t, Lavisse-t, Coppée-t, Leroy Beaulieu-t és másokat, akik addig a magyarság barátaiként voltak számontartva.⁷¹ A per után hiába oszlatta fel Hiernyomi Károly belügyminiszter a Román Nemzeti Pártot, mert 1895. augusztus 10-én a szerb, szlovák és román politikusok Budapesten közös nemzetiségi programot fogadtak el.⁷² Hozzáteszük, hogy a kor magyar történészei körében széles körű elfogadásnak örvendett az a doktrína, mely szerint a román nemzeti törekvések mögött orosz irányítású panszlávizmust lehet felfedezni,⁷³ melynek végső célja a Balkán teljes uralma.

Szükséges továbbá megemlíteni az 1898. évi IV. törvénycikket a község- és egyéb helynevekről, amely a belügyminiszter egyedi döntésein keresztül hivatalosan magyarosította a községneveket,⁷⁴ ezzel széles körben kiváltva a nemzetiségek ellenérzését.

A *Lex Apponyi*ként elhíresült 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól tovább erősítette az oktatási intézmények magyarosító jellegét, kimondva, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézmények előnyösebb állami támogatáspolitikában részesülnek, mint a más nyelveken oktató intézmények,⁷⁵ illetve hogy „Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segílyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell; külső kifejezésül

⁶⁹ Miközben számos román lappal szemben indult ilyen per, a magyar sajtóorgánumok sovén túlkapásait sosem szankcionálták. A memorandisták elmondása szerint: „Egyedül az 1888. esztendőben nem kevesebb, mint nyolc sajtópert indítottak a román lapok ellen és a szerzőket, illetőleg szerkesztőket súlyos büntetésre ítélték, mert meg volt bennük az a polgári erény, hogy kifejezést adtak annak a meggyőződésnek, mely a románokat a haza komoly helyzetével kapcsolatban eltölti.”

⁷⁰ MIKÓ: *i. m.*, 542–552.

⁷¹ MIKÓ: *i. m.*, 257.

⁷² MIKÓ: *i. m.*, 258.; KEMÉNY: *i. m.*, 825.

⁷³ MOLDOVÁN 1894, 104–109.

⁷⁴ A nemzetiségek által erőteljes magyarosítás jeléül vélt intézkedés nem csupán a nem magyar helységnevek nyelvi átformálását jelentette, hanem előírta, hogy minden magyarországi településnek egyetlen hivatalos neve lehet. A törvény végrehajtása több évet vett igénybe, és tulajdonképpen a monarchia széthullásának pillanatában sem volt befejezettnek tekinthető.

⁷⁵ 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól, 18. §.

*minden iskolában, jellegkülönbség nélkül [...]”.*⁷⁶ A törvény világosan az oktatás fő feladatai közé sorolja minden iskola esetében a hazafi érzelmek kialakítását és táplálását, illetve a magyar nyelv magas szintű megtanítását. Az idézett törvényből az is kiderül, hogy a román nemzeti szimbólumok használata korlátozott az iskolákban, ugyanis csak magyar nemzeti szimbólumok, személyiségek és földrajzi ábrák jelenhettek meg a nem állami tanintézetek falain, és a tanintézetek homlokzatán is csak magyar nyelvű felirat szerepelhetett. Az 1907. évi XXVII. törvénycikk a nemzetiségi vita jelentős tényezője⁷⁷ maradt, és csak az első világháború alatt helyezték hatályon kívülre. A törvény indoklásában a törvényhozó világosan nevére nevezi, hogy problémának tekinti, hogy az 1900-as népszámlálási adatok szerint Magyarország lakosságának 40%-a, Erdély lakosságának pedig 83,2%-a nem ért, nem beszél magyarul.⁷⁸

Tisza István a korábbi évtizedek sovén nemzetpolitikáját rugalmas nemzetiségpolitikára próbálta váltani, szem előtt tartva a nemzetiségek legitím törekvéseit. Rugalmasságának határait, ellentétben a Deák utáni elődjeivel, nem a túlszordult magyar szupremáciátudat jelentette, hanem Magyarország hosszú távú megmaradásának érdeke. Ennek jegyében a román politikummal és egyházi vezetőkkel folytatott tárgyalásaiban célként jelölte meg az 1868-as nemzetiségi törvény közigazgatási és bírósági nyelvi jogok pontos betartását, viszont nem egyezett bele a *Lex Apponyi* hatályon kívül helyezésébe. A nemzetiségi törvényről is úgy vélekedett, hogy annak egyes rendelkezéseit most már lehetetlen végrehajtani, ugyanis az olyan nemzetiségeknek íródott, akik a törvény alapjára helyezkednek, ezért „*öngyilkosság volna szerető testvéreknek íródott törvényt ádáz ellenségekre alkalmazni*”.⁷⁹

4. Összegzés

Az 1868. évi nemzetiségi törvény kihirdetésének⁸⁰ 150. és az erdélyi románság Magyarországtól való elszakadási szándéknyilatkozatának⁸¹ 100. évfordulójához közeledve történelmi aktualitással bír az erdélyi románság nemzeti öntudatra ébredésének és jogi emancipációjának története. Az erdélyi románság története elválaszthatatlanul összekapcsolódik az erdélyi magyarság történetével, és iskolapéldaként szolgálhat a nemzeti kisebbségi jogok alapfogalmainak tisztázásához. Az esszé elméleti hozzájárulása a

⁷⁶ 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól, 17. §.

⁷⁷ Felhívjuk a figyelmet, hogy a törvény körüli parlamenti vitákban a *nemzetiségek* kifejezés immár a *kisebbségek* egyértelmű szinonimájaként használatos, igazolva a nemzetiségi törvény kisebbségjogi természetét: „[...] a nemzetiségek közjogilag szervezett testületeket nem képeznek, s a nemzetiségi törvény sem a nemzetiségeknek mint ilyeneknek, hanem a nem magyarajkú állampolgároknak biztosít jogokat nyelvük használatára nézve.” (Vertán Endre előadó)

⁷⁸ Lásd: 1907. évi XXVII. törvénycikk indoklása a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól.

⁷⁹ MIKÓ: *i. m.*, 269.

⁸⁰ Szentelítve: 1868. XII. 6. Kihirdetve: az országgyűlés mindkét házában 1868. XII. 7.

⁸¹ A gyulafehérvári román nagygyűlést 1918. december 1-jén tartották meg.

kisebbségjog elméleti tudományához a nemzetesítő állam és nemzetállam fogalmi köze ékelt többségi állam fogalmának megalapítása. Nemzetesítő államnak nevezik Rogers Brubaker nyomán azt az államot, mely egy adott etnikum nacionalizmusának nyújt segítő kezet, és ezáltal sorvasztani, gátolni próbálja a vele versengő más nemzetiségek nacionalizmusát. Ilyen államnak tekintettük a XVIII. század végétől 1918-ig Magyarországot és Erdélyt. Többségi államnak neveztük azt az 1848–1849 és 1867–1918 közötti Magyarországot, ahol érvényesült ugyan az állampolgárok egyenlőségének valamely ideálja, viszont a jogrend szükségszerűként tekintett a társadalom nyelvi alapon történő többségekre és kisebbségekre osztására, és az államot a többség kulturális és politikai önmegvalósításának eszközévé tette. A többségi államokban születnek a többség-kisebbség kritériumául szolgáló területen a kisebbségi jogok, melyek valójában az egyenlőtlenséget legitimálják.⁸² Magyarország esetében ez a terület a nyelv volt. Nemzetállamnak pedig azon ideált nevezzük, mely az állam és nemzet tökéletes egyezését feltételezi. Ezen jogelméleti megfontolásból a románok kisebbségi jogait a magyar többségi állam születésétől, 1848-tól, majd 1868-tól találtuk értelmezhetőnek.

Az 1868-as nemzetiségi törvény parlamenti vitája a megfelelő fogalmak nélkülozése ellenére felszínre hozta és problematizálta a kisebbségi jogelmélet legalapvetőbb kérdéseit: az egyéni és kollektív jogok kérdését, illetve a politikai nemzet és etnokulturális nemzet fogalmát.

Bármely *többségi állam* kisebbségjogi rezsimjének egyenlőségelvű mérlege negatív irányba húz, hiszen az állam jogrendszere a többség és kisebbség közötti egyenlőtlenség alapvetésére helyezkedik, a kisebbség nem rendelkezhet önmaga sorsáról, és csak a többség beleegyezésével tud a saját életét befolyásoló törvényeket hozni. Amolyan korlátozott cselekvőképességű kiskorú helyzetéhez hasonlatos a kisebbségek jogi és gyakorlati helyzete. Magyarország is ennek a logikának megfelelően tagadta az egyenlőség ideáljának abszolútumát. Az európai liberális *többségi államok* fejlődéstörténetében viszont figyelemre méltó a magyar kisebbségjogi jogalkotás mind jogtechnikai megoldásait, mind nagyvonalúságát tekintve, melyben bizonyos esetekben a napjaink nemzetközi kisebbségjogi standardjait is meghaladta.⁸³ Mivel a nemzetiségi törvényt sosem alkalmazták maradéktalanul, sőt, idővel mindinkább aláásták annak jótéteményeit, sosem tudjuk meg, hogy hosszú távon alkalmasnak bizonyult volna a nemzetiségi szétfejlődés megállítására vagy sem. Azt viszont most már megállapíthatjuk, hogy a magyar politikum kisebbségpolitikája nem tudta megnyerni a közös magyar haza ügyének a magyarországi kisebbségeket, és asszimilálni sem sikerült őket olyan ütemben és arányban, hogy az első világháborúra a demográfiai mutatók a magyar nacionalizmus érdekeit szolgálhassák. Figyelemre méltóak ugyanakkor a román nemzetpolitika által felmutatott sikerek: az egyházi önkormányzatiságon keresztül történő nemzeti önszerveződés, a

⁸² Lásd: SZILÁGYI N. Sándor: *Törvénytervezet az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről = Mi-Egy-Más. Közéleti kéziratok*, Kalotaszeg Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003, 576–664.

⁸³ Lásd: A regionális és kisebbségi nyelvek európai kartájában foglalt alapvállalásokat.

több mint húsz román érdekeltségű pénzüintézet működtetése,⁸⁴ a magyar nyelvi nacionalizmusnak és elmagyarosításnak való szervezett és spontán ellenállás, illetve a román nemzeti identitás sikeres elterjesztése.

I. Melléklet. 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről

Az országban levő különböző nyelvek s görög szertartású egyházakra nézve, addig is, míg a kidolgozandó alkotmány szerkezetéhez képest részletes intézkedés törvényhozás útján történék, részint a haza nem magyarajkú polgárainak bővebb megnyugtatására, részint a kormánynak ideiglenes rendezési intézkedéseiben utasításul, határozatképen kijelentetik:

1. *A magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőkben ezennel biztosítottatik:*
2. *Országglati, közigazgatási, törvénykezési, hadiügyekben, mint diplomatiiai nyelv a magyar használtatván, az országban divatozó minden más nyelvek használatára nézve kimondatik:*
3. *A községi tanácskozásokban mindenki akár magyar, akár anyanyelvén szólhat, a jegyzőkönyv pedig a községben divatozó nyelvek közül azon nyelven fog vezetettetni, mely szabad választás szerint megállapítottatik.*
4. *A törvényhatósági mindenféle ülések tanácskozásaiban mindaz, ki szólásra feljogosítva van, véleményét és szavát, akár magyar, akár anyanyelvén előadhatja.*
Mely törvényhatóságban valamely népfaj az összes lakosság számának felét túlhaladja, ott a jegyzőkönyv – ha kivántatik – annak nyelvén is szerkesztendő.
De a levelezések a nemzetgyűléssel, kormánnyal és minden más törvényhatóságokkal mindig magyarul vezetendők.
5. *Ha az esküdtszék vagy első bíróságú törvényszékeknél a szóbeli eljárás behozatik, a 4. pont alatt kimondott elv ezen bíróságok előtti eljárásokra is kiterjesztetik.*
6. *Amely nyelv, községi nyelvül meg van állapítva, azon községekben a nemzetörök ugyanazon nyelven fognak vezényeltetni.*
7. *Az elemi tanodákban tanítási nyelvül mindig a községi vagy illetőleg az egyházi nyelv fog használtatni.*
8. *Az egyházközségnek anyakönyvei és egyházi ügyei az egyházbeli község anyanyelvén fognak vezetettetni.*
9. *Folyamodványát mindenki anyanyelvén is bárhová benyujthatja.*
10. *A görög szertartásuak zsinata összehivatván egyházi és tanodai ügyeikben – mint bár más hitfelekezetheliek – szabadon intézkedhetnek, püspökeiket szabadon választhatják, a román és szerb ajkúak egyházbeli egységének kérdése szinte e zsinatra bízván.*
11. *A görög szertartásuak egyházai és tanodái mindazon kedvezményekben részesítettnek, melyek az álladalom által más vallásbelieknek meg fognak adatni.*
12. *Tanodai és egyházi alapítványaiikat a görög szertartásuak kizárólag maguk kezelendik.*

⁸⁴ Egy 1890. évi kimutatásból tudjuk, hogy ekkor már 26 az erdélyi és magyarországi román pénzüintézetek száma. Lásd: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, I. kötet 1867–1892*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952, 713.

13. Számukra a budapesti egyetemenél külön hittankar fog felállíttatni.
14. A hivatalra s tisztségekre alkalmazás, nyelv és vallás figyelembevétele nélkül általában az érdem és képesség szerint fog történni.
15. A kormány felhatalmaztatik és illetőleg kötelességévé tétetik, ezen elvek alapján foganatosítani illető rendeleteit és intézkedéseit.
16. A kormány felhatalmaztatik, különösen a románok és rácok előadandó jogszerű kívánatainak eleget tenni, sérelmeiket orvosolni, rendelet vagy a nemzetgyűlésen hozandó törvény által.
17. A kormány felhatalmaztatik, mindazoknak, kik az általa kitűzendő idő alatt fegyvereiket letétvén, megtérnek és a függetlenségi esküt leteszik, a nemzet nevében megbocsátani.

II. Melléklet. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja;

minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik;

a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni:

1. § *A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.*
2. § *A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek; de vitethetnek e mellett mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.
A különböző szövegekben mutatkozó eltérések eseteiben a magyar szöveg a szabályozó.*
3. § *Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar.*
4. § *A törvényhatóságok az államkormányhoz intézett irataikban az állam hivatalos nyelvét használják; de használhatják a mellett hasábosan még azon nyelvek bármelyikét is, melyek jegyzőkönyveikben használnak. Egymásközi irataikban pedig akár az állam nyelvét, akár pedig azon nyelvek egyikét használhatják, a mely azon törvényhatóság által, melyhez az irat intéztetik, a második szakasz szerint jegyzőkönyvei vitelére elfogadtatott.*
5. § *A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják; de a mennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra, vagy tisztviselőre nézve gyakorlati*

nehézséggel járna: az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét is használhatják. Valahányszor azonban az állami felügyelet és a közigazgatás tekintetei megkívánják: jelentéseik és az ügyiratok egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is felterjesztendők.

6. § A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyűlekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják.
7. § Az ország minden lakosa azon esetben, a melyekben ügyvéd közbejötté nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen, vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény ótalmát, és a bíró segélyét:
- a) saját községi bírósága előtt anyanyelvét;
 - b) más községi bírósága előtt saját község ügykezelési, vagy jegyzőkönyvi nyelvét;
 - c) saját járási bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét;
 - d) más bíróságok előtt, akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak bíróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, a melyhez az illető bíróság tartozik.
8. § A bíró a 7-ik § eseteiben a panaszt vagy kérelmet, a panasz vagy kérelem nyelvén intézi el; a kihallgatást, tanúhallgatást, szemlét és más birói cselekményeket úgy a peres, mint a peren kívüli, valamint a bűnvádi eljárásoknál a perben álló felek, illetőleg a kihallgatott személyek nyelvén eszközli; a perek tárgyalási jegyzőkönyveit azonban azon a nyelven vezeti, melyet a perlekedő felek a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei közül kölcsönös megegyezéssel választanak. Ha e tekintetben megegyezés létre nem jönne, a bíró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikén vezetheti, tartozik azonban annak tartalmát a feleknek szükség esetén tolmács segélyével is megmagyarázni. Szintügy tartozik a bíró a felek előtt megmagyarázni s illetőleg tolmácsoltatni a per fontosabb okmányait is, ha ezek olyan nyelven volnának szerkesztve, melyet a perben álló felek egyike vagy másika nem ért. Az idézési végzés a megidézendő fél érdekében, ha rögtön kitudható, annak anyanyelvén, különben pedig azon községnek, a melyben a megidézendő fél lakik, jegyzőkönyvi nyelvén, vagy pedig az állam hivatalos nyelvén fogalmazandó. A birói határozat a tárgyalási jegyzőkönyv nyelvén hozandó: de köteles azt a bíró minden egyes félnek azon a nyelven is kihirdetni, illetőleg kiadni, a melyen kívánja, a mennyiben azon nyelv a törvényhatóságnak, a melyhez a bíró tartozik, jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét képezi.
9. § Mindazon polgári s bűnvádi perekben, melyek ügyvéd közbejöttével folytatandók, az első bíróságoknál mind a perlekedésnek, mind a hozandó ítéleteknek nyelvére addig, míg az első bíróságok végleges rendezése és a szóbeli eljárás behozatala följött a törvényhozás nem határoz, az eddigi gyakorlat mindenütt fentartandó.
10. § Az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvüket.
11. § A telekkönyvi hivataloknál a törvényszék felügyelésének tekintetéből is az illető törvényszék ügykezelési nyelve használható; de ha a felek úgy kívánják, mind a végzés, mind a kivonat az állam hivatalos nyelvén, vagy azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek egyikén is kiadandó, a melynek területén a telekkönyvi hivatal van.

12. § *A felebbezett perekben, ha azok nem-magyar nyelven folytattattak, vagy nem-magyar okmányokkal vannak ellátva, a felebbviteli bíróság mind a pert, mind az okmányokat, a mennyiben szükséges, magyarra fordíttatja azon hiteles fordítók által, a kik a felebbviteli bíróságoknál államköltségen lesznek alkalmazva, s a pert ezen hiteles fordításban veszi vizsgálat alá.*
Végzéseit, határozatait és ítéleteit a felebbviteli bíróság mindig az állam hivatalos nyelvén fogja hozni.
Leküldetvén a per az illető első bírósághoz, ez köteles lesz a felebbviteli bíróság végzését, határozatát, vagy ítéletét minden egyes félnek azon nyelven is kihirdetni s illetőleg kiadni, a melyen ez azt kívánja, a mennyiben az a nyelv a bíróságnak ügykezelési, vagy a törvényhatóságnak valamelyik jegyzőkönyvi nyelve volna.
13. § *Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.*
14. § *Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönb – az országos iskolai törvény korlátai között – iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.*
15. § *A felsőbb egyházi testületek és hatóságok önmaguk állapítják meg a tanácskozás, a jegyzőkönyv, az ügyvitel és egyházközségeikkel való érintkezés nyelvét. Ha ez nem az állam hivatalos nyelve volna: az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is hiteles fordításban felterjesztendők.*
Ha különböző egyházak s egyházi felsőbb hatóságok érintkeznek egymással, vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy azon egyháznak nyelvét használják, a melylyel érintkeznek.
16. § *Egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban ügyviteli, vagy jegyzőkönyvi nyelvöket s hasábosan az állam hivatalos nyelvét, a törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaikban az állam nyelvét; vagy, ha több a jegyzőkönyvi nyelv, azok bármelyikét: az egyházi községek pedig, mindezen hivatalos érintkezéseikben az államkormány és saját törvényhatóságaik irányában az állam hivatalos nyelvét, vagy saját ügykezelési nyelvöket; más törvényhatóságok irányában pedig az illető törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatják.*
17. § *Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási minster teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja levén; köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvökön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.*
18. § *Azon területeken létező, vagy felállítandó állami közép és felső tanodákban, a melyeken egyenél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- s irodalmi tanszékek állítandók.*
19. § *Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar; azonban az országban divatozó nyelvek és azok irodalmi számára, a mennyiben még nem állítottak, tanszékek állíttatnak.*
20. § *A községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvök s ügyvitelök nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, a melyen vitelét a szavazatképes tagoknak egy ötöde szükségesnek látja.*
21. § *A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.*

22. § *A község saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaiban az állam hivatalos, vagy saját ügykezelési nyelvét; más törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatja.*
23. § *Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be. Más községekhez, törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető község, vagy törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét használhatja.*
A törvénykezés terén a nyelv használatát a 7–13. §-ok szabályozzák.
24. § *Községi s egyházi gyűlésekben a szólás jogával bírók szabadon használhatják anyanyelvöket.*
25. § *Ha magánosok, egyházak, magán társulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használnák: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközölt hiteles fordítás is mellékelendő.*
26. § *Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak épen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyház-községeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejökkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső tanodákat felállítani. E végből, s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar- és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek, és azt, ugyan az államkormány felügyelete alatt nemzeti törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik.*
Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek – az iskolák azonban a közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása mellett, – az állam hasonló természetű s ugyanazon fokú intézeteivel egyenjogúak.
A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.
A társulatok s általok létesített intézetek egymás között saját nyelvökön is érintkezhetnek; másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve a 23. § határozatai lesznek szabályozók.
27. § *A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos bírói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.*
28. § *A korábbi törvényeknek a fennebbi határozatokkal ellenkező rendeletei ezennel eltöröltetnek.*
29. § *Ezen törvény rendeletei a külön területtel bíró s politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-, Szlapon- és dalmátországiakra ki nem terjednek, hanem ezekre nézve nyelv tekintetében is azon egyezmény szolgáló szabályul, mely egyrészt a magyar országgyűlés, másrészt a horvát-szlavon országgyűlés között létrejött, s melynél fogva azok képviselői a közös magyar-horvát országgyűlésen saját anyanyelvükön is szólhatnak.*

Irodalomjegyzék

1. BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme*, Budapest, 1928, <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0019/1790.html>
2. BÍRÓ Sándor: *Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX. században = Magyarok és románok*, I–II. kötet, szerk. DEÉR József, GÁLDI László, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1943.
3. BRUBAKER, Rogers: *Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 2006/3.
4. DEMETER M. Attila: *Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868 = Nemzet, faj, kultúra. A hosszú 19. században Magyarországon és Európában*, szerk. HÖRCHER Ferenc, LAJTAI László, MESTER Béla, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.
5. DIECKHOFF, Alain: *Egy megrögzöttség túlhaladása: a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése*, REGIO. Kisebbség, politika, társadalom, 2002/4.
6. EGYED Ákos: *Erdély 1848–1849*, I–II. kötet, Pallas-Akadémia, Csikszereda, 1998.
7. EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*, Kiadja Ráth Mór, Pest, 1865.
8. ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és régi vallása autonómiájának története*, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, Budapest, 1935.
9. FÉNYES Elek: *Magyarország leírása*. I. rész, Pest, 1847.
10. FÉNYES Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pest, 1867.
11. JANCÓ Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Kiadja a Bocskay Szövetség, Budapest, 1920.
12. KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, I. kötet 1867–1892, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.
13. KÉRELMEK, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt, Magyar Kisebbség, 1940.
14. KISTELEKI Károly: *Erdély újra Habsburg-kormányzat alatt (1849–1867) = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018.
15. KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély története*. I–III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
16. LIJPHART, Arend: *Democracy in Plural Societies*, New Haven, 1977.
17. MIKÓ Imre: *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920*, Magyar Kisebbség, 1936.
18. MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1944.
19. MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*, Gombos és Sztupjár könyvnyomdája, Kolozsvár, 1894.
20. POP, Ion-Aurel, BOLOVAN, Ioan: *Istoria Transilvaniei*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016.
21. SCHLETT István: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*, TTFK – Kortárs Kiadó, Budapest, 2002.
22. SZILÁGYI Ferencz: *A germanizálás történelméből a két magyar hazában II. József alatt*, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1876. <http://digilib.mtak.hu/B339/issues/vol06/B3390604.pdf>

23. SZILÁGYI N. Sándor: *Törvénytervezet az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről = Mi-Egy-Más. Közéleti kéziratok*, Kalotaszeg Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.
24. ZÖLLNER, Erich: *Ausztria története*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.